

Sociološko čitanje naseobinskih struktura

Od putanje do autostrade: spomenica Jovana Čirića (priredili D. B. Đorđević, A. G. Kostadinović i Lj. R. Mitrović), Niš, JUNIR i Univerzitetska biblioteka „Nikola Tesla“, 2010.

Zbornik radova, sakupljenih u knjigu pod naslovom *Od putanje do autostrade: Spomenica Jovana Čirića*, nastao je željom priređivača da ukaže na značaj naučnog opusa profesora Jovana Čirića (1922), dugogodišnjeg profesora Odeljenja za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu na predmetima Sociologija naselja i Demografija. Kombinujući geografski, demografski, antropološki, etnološki i sociološki pristup, Čirić je doprineo razvoju sociologije sela, sociologije grada, demografije, a uspešno se bavio antropogeografijom, ekonomskom geografijom prostornim planiranjem, turizmologijom i srodnim disciplinama. Svojim profesorskim angažmanom na Filozofskom fakultetu u Nišu ostavio je veliki trag u sociologiji, a posebno u njenim granama koje se bave naseobinskim problemima. Prepoznavši značaj njegovog ukupnog angažmana i dela koje je proisteklo iz toga, Dragoljub B. Đorđević, nekadašnji profesorov student, uz pomoć još dva priređivača: Andona G. Kostadinovića i Ljubiše R. Mitrovića, realizovao je davno prisutnu ideju o objavljivanju tematskog zbornika radova afirmisanih autora, koji se pre svega bave savremenim problemima sociologije sela, sociologije grada i demografije. Zbornik broji preko trista stranica koje su raspoređene u sledeće tematske celine: Čovek, nastavnik, naučnik, Pitanja Sociologije sela, Pitanja Sociologije grada, Demografska pitanja, Knjige Jovana Čirića i njegovo Uputstvo za sociološko proučavanje sela, i na kraju sledi Selektivna bibliografija Jovana V. Čirića iz pera Ivane Petković.

U uvodnom delu naslovljenom „Između geografije i sociologije naselja“, autor Dragoljub Đorđević iznosi lično viđenje Čirića kao čoveka, učitelja i mentora. Želeći da pokaže da je u njegovu profesionalno biće utkano sve ono „drugo“ vanprofesionalno, autor nas kroz realne događaje i anegdote uvodi u shvatanja sela i seljaka u teoriji Jovana Čirića. Tim povodom on

iznosi svoje utiske o ovom profesoru izuzetnog kova, povlačeći paralelu između trenutka kada je bio student, i sadašnjeg u kome je i sam afirmisani sociolog i univerzitetski profesor.

Sledi niz zanimljivih priloga koji osvetljavaju ličnost i delo Jovana Čirića. Ljubiša Mitrović u radu „Pionirski doprinos Jovana Čirića demografskom i sociološkom istraživanju Niša i jugoistočne Srbije“ upoznaje čitaoca sa ličnošću Jovana Čirića, njegovim profesionalnim radom na Filozofskom fakultetu u Nišu, i ukazuje na akademski značaj ovoga profesora, erudite i naučnika za afirmaciju empirijskog i mikrosociološkog pristupa u proučavanju naselja, pre svega Niša i okoline. Miomir Naumović publikuje rad „Jovan Čirić o birokratiji i selu“, baveći se problematikom marksističkog shvatanja sela i seljaka u viđenju profesora Čirića. Uz izražen kritički pristup ovakvom shvatanju, Naumović provlači Čirićeve kritiku odnosa marksista prema privatnoj svojini, ali i kritiku Hegelovog i Veberovog uzdizanja birokratije. Dominacija birokratije u socijalizmu, pre svega u SSSR-u, takođe ima negativan predznak kod Čirića, jer je seljaka shvatala kao nedovoljno zrelog kako za demokratiju tako i za socijalizam. Ovim nadahnutim člankom datim od strane Čirićevog bivšeg studenta i asistenta zaključuje se prva celina Zbornika.

Međutim, vrednost Zbornika koji je pred nama nije samo u onom njegovom delu koji ukazuje na značaj lika i dela Jovana Čirića, već i u tome što sadrži radove u kojima se njihovi autori kompleksno bave aktuelnim pitanjima sociologije sela, sociologije grada i demografije.

Pitanja sociologije sela

U tematskom delu koji je posvećen pitanjima sociologije sela obrađuju se metodološki problemi istraživanja sela. Tu se otvaraju i pitanja održivog razvoja sela u savremenom trenutku, koji u našem društvu nije povoljan po selo. Makedonski sociolog Petre Georgijevski u studiji „Mandrasov metodološki pristup u istraživanju

sela i društvenih promena i njegova aktuelnost“ osvrće se na metodološki pristup u istraživanju sela i društvenih promena u teoriji Anrija Mandrasa (Mendras), istaknutog francuskog sociologa. Mandrasov pristup Georgijevski određuje kao multidisciplinarnan, holistički i idealno tipski. Njegov doprinos sociologiji sela autor posebno vidi u istraživanjima individua i inovatora na selu, kao i u kreaciji idealnog tipa seljačkih društava.

Dura Stevanović objavljuje članak „Tradicija i inovacije u seljakovom sistemu vrednosti“, u kome na veoma zanimljiv način obrađuje problem inovacije u seljačkim zajednicama, njihovom sistemu vrednosti i načinu rada. Brze promene u tehnologiji, kao i finansijske teškoće da se one implementiraju navode se kao razlog sporijeg inoviranja na selu. Autor takođe govori o povezanosti obrazovnog procesa sa procesom inovacije, kao i o značajnom udelu porodičnog sistema vrednosti i porodične organizacije na prihvatanje promena u seljakovom načinu života.

U studiji „Problemi održivog ruralnog razvoja u Srbiji“ Milovan Mitrović kritički razmatra mogućnost održivog ruralnog razvoja u Srbiji. Teškoće sa kojima se selo u Srbiji danas suočava su brojne: deficit radne snage, zemljište, manjak kapitala i potpore države, nedostatak motivacije kod mladih i starih da žive i rade na selu. Ovi problemi mogu se rešiti drugačijim odnosom države i političara prema selu, koji podrazumeva dugoročni plan i investicije. Nasuprot tome, sadašnja slika pokazuje da je politika zainteresovana za selo samo za vreme stranačkih predizbornih kampanja. Model decentralizovanog regionalnog i lokalnog razvoja, Mitrović takođe vidi kao mogućnost oporavka sela. Ipak, u uslovima opšte društvene stagnacije nije moguć ni seoski razvoj. Zato autor smatra da bi jedino u slučaju globalne konsolidacije društvenog sistema u Srbiji, kao i promene razvojne politike od strane države, bilo moguće pokrenuti i stabilizovati ruralni razvoj, uz afirmaciju modela inegralnog ruralnog razvoja.

Proučavajući tip sela u Srbiji koji formiraju domicijalni migranti, Miloš Marjanović ga u tekstu odgovarajućeg naziva – „Gastarbajterski tip sela“, određuje kao transformisani tip sela. Gastarbajtersko selo nastaje kao rezultat velikih

radnih migracija u periodu od 1965. do 1972. godine. Njihov nastanak Marjanović primarno vidi kao posledicu stagnacije u ekonomskom i kulturnom razvoju sela, kao i slabe mogućnosti zapošljavanja u lokalnoj industriji. Prestiž i drugi socijalno-psihološki motivi sekundarni su u odnosu na egzistencijalne. Autor navodi niz osobenosti koje ova sela poseduju u odnosu na tradicionalna sela. Gastarbajteri nikada nisu potpuno napustili svoje zavičaje. Dolazeći nekoliko puta godišnje nazad u Srbiju, unapredili poljoprivredu, a opremljenost ovih sela traktorima i drugim mašinama oduvek je bila iznad republičkog proseka. Dok starija i srednja gastarbajterska generacija nisu napustile agrarnu proizvodnju, mlađe generacije ne pokazuju interesovanje za poljoprivredu. Pojava o kojoj Marjanović takođe govori je ta da se gastarbajtersko selo ne nalazi samo u njihovim zavičajima, već i u inostranstvu, tj. u zemlji u kojoj rade. Gastarbajteri formiraju svoje klubove i zakupljuju prostore gde organizuju priredbe i druge događaje koji doprinose potvrđivanju porekla, vrše integrativnu funkciju i učvršćuju nacionalni identitet. Predviđanja o opstanku gastarbajterskog sela prilično su pesimistična, kao i u slučaju tradicionalnog. Najmlađe generacije sve više pokazuju tendenciju ostanka i zasnivanja porodičnog života u inostranstvu bez ideje da se vrate u Srbiju.

Rad Suzane Marković-Krstić nosi naziv „Seoska omladina obrazovnom putanjom do autostrade“. Ova sociološkinja proučava problem integracije seoske omladine u obrazovni sistem, oslanjajući se na empirijske podatke iz perioda od 1981. do 2002. godine, prikupljene u selima u okolini Niša i Gadžinog Hana. S obzirom na to da je obrazovanje generator društvenih promena i najbitniji kanal socijalne promocije, mladi sa sela odlaze u gradove na školovanje i često se ne vraćaju se u svoje rodne krajeve jer u njima ne vide perspektivu. Autorka navodi da je najveći obuhvat seoske omladine srednjoškolskim obrazovanjem, dok je udeo seoske omladine na studijama znatno niži. Ovakva pojava objašnjava se udaljenošću visokoškolskih institucija od sela, što, sa druge strane, rađa velike finansijske teškoće, pa se seoska omladina radije okreće srednjem stručnom obrazovanju koje omogućava brže zaposlenje i materijalne prihode.

Pitanja sociologije grada

U odeljku Pitanja sociologije grada, Sreten Vujović, Ljubinko Pušić i Dragoljub B. Đorđević bave se političkim i kulturnim aspektima gradova. Sreten Vujović u članku „Grad i demokratija“ analizira odnos grada i demokratije, razmatrajući pre svega evropske gradove, koji se smatraju ključnim za nastanak i razvoj demokratije kao takve. Vujović najpre daje određenje ključnih pojmova – grada i demokratije, da bi nakon toga primenjujući istorijski pristup krenuo u razmatranje uzročno-posledičnih odnosa ovih društvenih pojava, počevši od antičkog, preko srednjovekovnog (kojeg Veber smatra ključnim za razvoj savremene demokratije), pa sve do savremenih zapadnoevropskih gradova, sa kraćim osvrtom i na socijalistički, odnosno etatički grad. Autor analizira antički grad i u njemu postojeći kulturni i politički ideal urbaniteta. Kao otvorenost ka inovaciji, upoznavanju drugačijeg, sklonost ka dijalogu i toleranciji, urbanitet jeste jedna vrsta preteče demokratskih odnosa. Dalje u tekstu, razvoj gradova i demokratije prati se preko razvoja institucija i prava, a zatim se ukazuje i na Vebrov doprinos sociologiji grada, koji u objašnjenje razvoja ovog fenomena uključuje pojmove autoriteta i vlasti, i opštine kao specifične gradske strukture. U tekstu je zahvaćen i problem sve ubrzanijeg društvenog razvoja, s jedne strane, i demokratskih vlasti koje su prinuđene da prate njegov korak, s druge, kao i Kastelsovo (Castells) shvatanje uloge savremenog evropskog grada u vremenu globalne ekonomije i informatičkog društva. Vujović u analizu gradova uključuje i nezaobilazne procese globalizacije i urbanizacije, razmatrajući njihove kreativne i destruktivne učinke.

U radu pod naslovom „Susedstvo kao trajno interesovanje sociologije grada“ Ljubinko Pušić ispituje fenomen susedstva, polazeći od važećeg stereotipa o tome da je savremeni grad mesto otuđenja ljudi koje nastaje kao posledica nedostatka susedskog života. Objašnjavajući da susedstvo nije ni seoskog ni gradskog porekla, već zavisi od konkretnih društvenih odnosa u zajednici i konkretnih društvenih grupa na datom prostoru, autor tvrdi da susedstvo nije stvar prošlosti, kao i to da ima različitu formu u zavisnosti od niza socijalnih faktora. Pušić pravi

razliku između tri oblika gradova. Na jednoj strani ekstrema stoje veliki zapadni gradovi koji se suočavaju sa brojnim problemima, poput prevelike gustine naseljenosti, ekoloških katastrofa, komunalnih problema, kriminala. Na drugoj strani su gradovi nerazvijenih zemalja koji „pate“ od siromaštva, socijalne segregacije, bolesti, nedostatka komunalne infrastrukture. Negde između ovih ekstrema nalaze se gradovi u zemljama tranzicije, koje odlikuju siromaštvo i nezaposlenost, što opet utiče na stvaranje specifičnih oblika društvenih odnosa u urbanim sredinama. Autor naglašava da susedstvo ne treba svoditi na rezidencijalnu funkciju, već ga treba shvatiti kao mrežu socijalnih odnosa. Veliku ulogu u pulsiranju urbane svakodnevice danas imaju potrošačka kultura i konzumerizam, a ono što je zajedničko za sve gradove, bili oni manje ili više razvijeni, jeste rast trgovine i servisnih usluga.

Dragoljub B. Đorđević u radu „Pesma o krčmi Džerima“ na originalan način obrađuje fenomen kafane, a na osnovu inspiracije prigradskom niškom kafanom „Džerima“, po kojoj je kulturna južnjačka narodna pesma dobila ime – Kazuj krčmo Džerimo. Autor objašnjava nastanak izvorne narodne pesme kao svojevrsni muzički sudar sela i grada. On nudi shemu nastanka pesme koja se formira kao zajedničko delo tekstopisca, kompozitora i, dakako, pevačice. Svega toga, međutim, ne bi bilo da nije kafane kao socio-kulturnog ambijenta u kome se nadareni ljudi inspirišu na stvaralaštvo. Kroz datu pesmu Đorđević daje genezu etno zvuka koji svoje izvoriste ima upravo u kafanama kao kulturnim mestima okupljanja boema – muzičara, pesnika, slikara, svakojakih sanjara i bonvivana. Iz Đorđevićevog teksta može se zaključiti da kafane nisu obično populističko mesto okupljanja, već da one predstavljaju jedan vid izvorišta specifične urbane potkulture koja nosi svoj osobeni pečat.

Demografska pitanja

Treće poglavlje ove vredne publikacije posvećeno je savremenim pitanjima demografije. Koautorski rad Andona Kostadinovića i Milovana Vukovića „Socijalna dimenzija vode u svetlu savremenih demografskih promena“ odnosi se na probleme značaja vode za savremenu civilizaciju. Ova problematika

aktuelna je u brojnim disciplinama, a pre svega u sociologiji, ekologiji i demografiji. Kao neophodni resurs za opstanak čovečanstva, voda je obilato korišćena milenijumima. Danas, međutim, jasno je da je i ona iscrpan resurs. Uzroci sve veće potrošnje i nestašice vode objašnjavaju se velikim porastom broja stanovnika (preko šest milijardi po statistici iz 1999), zatim neujednačenim teritorijalnim rasporedom vodnih površina, urbanizacijom i zahtevima koje nose poljoprivreda i industrija. Dok je nafta bila predmet sukoba i ratova u XX veku, sada već postaje jasno da će novi izvor svetskih konflikata postati voda. Sukobi već postoje na skoro svim kontinentima i za sada zahvataju skoro osamdeset zemalja.

U tekstu pod nazivom „Humani resursi opština Srbije relevantni za populacionu politiku“, Mirjana Rašević i Goran Penev pokušaju da odgovore na pitanja koje je mere potrebno sprovesti, pre svega na državnom nivou, ne bi li se povećao stepen rađanja dece. Pored ekonomskih i psiholoških mera koje je potrebno pružiti iz političkog vrha, od velikog značaja može biti i doprinos lokalnih zajednica, koje bi uticale na efikasnije sprovođenje mera državne politike i pokretale nove inicijative. U tekstu se dalje raspravlja o problemu depopulacije, kao jednoj od osnovnih karakteristika demografskog razvitka u Srbiji, starosnoj strukturi stanovništva, strukturi stanovništva po pismenosti i obrazovanju, obrazovnim i zdravstvenim ustanovama u Srbiji, nezaposlenosti i socijalnoj zaštiti starih. Tekst obiluje podacima i istraživanjima koji dodatno svedoče o teškoj demografskoj situaciji sa kojom se suočava naše društvo.

Ističući značaj demografske strukture stanovništva, Petar Golubović i Ninoslav Golubović proučavali su demografsku strukturu jugoistočne Srbije po okruzima. Istraživanje koje su autori sproveli, i delimično izneli u radu „Neke demografske karakteristike stanovništva jugoistočne Srbije“, doprinosi da se shvati težina situacije na svim nivoima demografske strukture Srbije. Opadanje prirodnog priraštaja, sve starije stanovništvo, prevaga mortaliteta nad natalitetom ukazuju da je potrebno što pre sprovesti odgovarajuće mere populacione politike. Autori jedno od rešenja vide u smanjivanju stope

emigracije, koje bi donekle popravilo stopu nataliteta. Međutim, u radu se ističe da je potrebno promeniti i vrednosni sistem, gde se na rađanja dece neće gledati kao na trošak, već kao na bogatstvo.

U završnom delu Zbornika nalaze se prikazi tri knjige Jovana Čirića. Suzana Marković-Krštić u prikazu „Život na granici i vrelu“ upoznaje čitaoca sa delom Krupac – geografija, istorija, društveni život, narodnooslobodilački rat. Radi se o monografiji koja je rezultat koautorskog rada Jovana Čirića i Vitomira Živkovića. U tekstu pod nazivom „O sociološkom proučavanju naselja i sela – pogled nakon tri decenije“, Jasmina Petrović čini osvrt na knjigu Osnove sociologije naselja i sociologije sela, koja je dobro poznata studentima sociologije jer se koristi kao udžbenik iz sociologije sela na Filozofskom fakultetu u Nišu. Treći rad iz ove tematske celine je prikaz knjige Gradište, u kome Nedeljko Bogdanović ukazuje na dokumentarni značaj Čirićeve obrade socijalnih, istorijskih i geokulturnih aspekata ovog sela na izdisaju koje je locirano u okolini Sićevačke klisure.

Poslednji odeljak zbornika sadrži značajne metodološke upute za sociološko istraživanje sela Jovana Čirića, kao i selektivnu bibliografiju koju je pripremila Ivana Petković. Bibliografija je podeljena u tri celine koje sačinjavaju monografske publikacije, prilozi objavljeni u monografskim publikacijama i tematskim zbornicima i prilozi u periodičnim publikacijama. Tu su i Beleška o autorima i Imenski registar.

Knjiga Od putanje do autostrade, iako sastavljena od radova više autora (različitih teorijskih i metodoloških preokupacija) ipak predstavlja integralno i teorijski koherentno delo, budući da se svi autori okupljaju oko problema urbano-ruralnog razvoja društva i oko jednog autora – Jovana Čirića, eksplicitno ili indirektno. Vrednost ove publikacije je i u tome što ona nije prost skup radova jer su njeni priređivači, manje-više, uspeali da „uhvate“ onu ključnu nit koja povezuje sve priloge i čini od njih skladnu celinu. Na taj način priređivači su se „oduzili“ cenjenom profesoru Jovanu Čiriću, ali i iskoristili priliku da na tragu njegovih socioloških istraživanja daju reč i drugim istraživačima iz različitih univerzitetskih sredina. Knjiga je sadržajna i inspirativna, kako za istraživače urbano-ruralne

sociološke provenijencije, ništa manje i za studente (sociologije, demografije, etnografije), koji se putem nje mogu upoznati sa nekadašnjim i

savremenim smernicama nauka koje se bave ispitivanjem naseobinskih struktura.

Jelena Božilović